

KALGAY

Kırım Hanlığı'nda
veliahd verilen unvan.

Yarlıklarda ve vekâyi'nâmelerde **kagalgay**, **kagalga**, **kalgay**, **kalga** şeklinde geçer. XVII. yüzyıla ait yarlıklarda da ilk şekli olan **kagalgay** kullanılmıştır (Feyizhan – Zernov, nr. 10). Kelimenin Moğolca “büyük kapı” anlamındaki **hagalhadan** geldiği tahmin edilmektedir (Haenisch, s. 57; kelime bugünkü Moğolca'da yaşamaktadır). XVI. yüzyılda Özbekler'de “veliaht” mânasına kalgay kullanılıyordu (Togan, s. 34). W. Barthold, kelimeyi Orta Asya'da Belh'te oturan prene verilen **kalhan** (**kagılhan**) unvanı ile birleştirmek istemiştir (EI, II, 742).

Kırım hanlarından ilk defa Mengli Giray Han, ikinci hanlığı esnasında 1475'te büyük oğlu Mehmed Giray'ı kalgay unvanıyla veliaht yapmıştır (Seyyid Mehmed Rızâ, s. 74). Moğol devletlerinde veliaht tayiniyle ilgili örnekler varsa da böyle özel bir müessese görülmemektedir. Moğol devlet sisteminde ulus hânedan üyeleri arasında taksim edilirdi (Vladimirtsov, s. 149-153). Kalgaylığın Kırım Hanlığı'nda özel şartlar sonucu bu eski geleneklerin doğurduğu yeni bir şekil olması muhtemeldir. Kardeşlerinin taht için mücadeleden geri kalmaması Mengli Giray'ı kendi sağlığında oğlu için böyle bir makam ihdas etmeye sevketmiş olmalıdır. Kalgay Mehmed Giray bilhassa babasının son yıllarında çok önemli bir rol oynamış ve hanlığı fiilen idare etmiştir. Daha sonra Osmanlı metbûluğu ve kabile aristokrasisi karşısında bu müessese hanlar tarafından dikkatle korunmuş, her han tahta geçtikçe kendinden büyük kardeşini, kardeşi yoksa oğlunu kalgaylığa getirmiş ve sonraları bir Cengiz Han kanunu olduğu iddiası ile buna âdet kutsal bir mahiyet verilmek istenmiştir.

II. Mehmed Giray'ın kalgayı Âdil Giray İran'da öldürülünce han çok sevdiği oğlu Saâdet Giray'ı bu mevkiye getirmek istemiş, fakat ihtiyar kardeşi Alp Giray'ın itirazı üzerine onu kalgay yapmak mecburiyetinde kalmış, oğlu için de rivayete göre atalığının adına izâfetle “nüreddin” unvanıyla bir ikinci veliahtlık ihdas etmiştir (Seyyid Mehmed Rızâ, s. 103; Nogaylar'da da ikinci veliahdın unvanı “nurâdin” idi, bk. Togan, s. 34). Teâmüle göre han ölünce yerine kalgay ve boşalan kalgaylık mevkiine de nüreddin geçerd. Bu şekilde, is-

tediğini han yapan padişahın veya kabile aristokrasisinin müdahaleleri büyük ölçüde sınırlandırılmış olacaktı. Bununla beraber Giraylar sülâlesine mensup kırk kişiden yirmi dördü kalgaylıktan ve beşi nüreddinlikten hanlığa geçmiştir. Kırım kabile aristokrasisinin İstanbul'a danışmadan töreye göre kalgayları han ilân etmesinin yahut padişahın kalgaylık hakkunu hesaba katmamasının çeşitli mücadelelere yol açtığı bilinmektedir. Osmanlı padişahı hana olduğu gibi kalgaya da ayrı bir kalgaylık tevcih beratı verirdi (Feridun Bey, II, 135, 147). Hezarfen Hüseyin Efendi kalgayların mevki ve yetkilerini şöyle açıklamaktadır: “Hanların kendüden küçük karındaşı kalgay olur, veliahd makamındadır; kalgay sultandan küçüğü nüreddin olur ve bunların her birinin makarr-ı saltanatları vardır; nüreddin Sultankadı nâm karye kurbünde sâkindir, Bahçesarayı'ndan bir saatlik yoldur; bunların her birinin veziri ve defterdarı ve kadısı vardır; ancak hutbe ve sikke han hazretlerininindir. Kalgay ve nüreddin se-rasker olsalar vâki olan ganâyimden onda bir alırlar” (*Telhîsü'l-beyân*, s. 170).

Kalgayın “tahtgâh”ı Akmescid'dir. Asıl sarayı bu şehrin güneyinde Kayalaraltı'nda ufak bir kasaba içinde idi. Akmescid ile beraber Karasubazarı ve yöresindeki yerler de doğrudan doğruya onun idaresi altına verilmişti. Yarlıklardan, buraya ayrıca Kagalgay sarayı yahut Ak-Saray denildiği anlaşılmaktadır (Feyizhan – Zernov, nr. 11, 188). Kalgayın sarayı ve divan teşkilâtı hanınkinin bir benzeridir. Osmanlı tesirinin en fazla olduğu XVII. asırda kalgayın belli başlı saray enderun mansıpları rütbe sırasıyla şunlardır: Hadım ağası, atalık ağası, hazinedar, aktacı. Birun mansıpları da şöyle sıralanabilir: Kapı ağası, hazinedarbaşı, aktacı bey, defterdar efendi, sultan kadısı, kapıcıbaşı, balcıbaşı, kullar ağası, hazine kâtibi, kapıcılar kethüdâsı, saraçbaşı, çaşnigirbaşı.

Kalgay, han sülâlesine ait bütün sultanların başındadır (a.g.e., nr. 1); kendi adına yarlık çıkarır ve yabancı devletlerle doğrudan doğruya yazışmada bulunurdu. Bu yarlıklarda kullandığı unvanlar şöyledir: “Gazi Giray Han'ın ulu oğlu ve kagalga sultanı olan Tohtamış Giray sultandan ... karındaşım Leh kralının huzûr-ı şeriflerine” (a.g.e., nr. 7); “Uluğ padişah kagalgay-i nusret-ârâ” (a.g.e., nr. 16). Han yarlıkları gibi daima “sözümüz” hitabıyla başlayan kalgay yarlıkları meâlen hanınki ile aynıdır. Anlaşma metinle-

rinde kalgayın ve nüreddinin ayrıca zikri lâzımdır (a.g.e., nr. 34). Aksi takdirde onlar hanın barış imzaladığı bir devlete karşı savaşa girebilirler. Rus çarları, Leh kraları ve Çerkez beyleri ayrıca kalgaya ve maiyetine para ve kürkten oluşan bir hazine ve “bölek” öderlerdi (bunlara ait müfredat defterleri için bk. a.g.e., nr. 35, 39). Kalgay, handan sonra devletin en yüksek mevkiini işgal ediyordu. Bu sebeple Müneccimbaşı kalgayı Osmanlılar'daki vezirîâzama benzetmiştir (*Sahâifü'l-ahbâr*, II, 705). Hanın bizzat gitmediği seferlere daha küçük bir ordunun kumandanı olarak kalgay giderdi. III. İslâm Giray zamanında olduğu gibi bazan kalgay ile hanın veziri ve kabile aristokrasisi arasında bir iktidar mücadelesi patlak verirdi. Kırım'da kabile aristokrasisinin başı (baş-bey) olan şirin beylerinin de kalgay ve nüreddinleri vardı.

BİBLİYOGRAFYA :

Feridun Bey, *Münşeat*, II, 135, 147; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi Kavânin-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 170; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, II, 705; Seyyid Mehmed Rızâ, *es-Seb'ü's-seyyâr fi ahbâri'l-mülûki't-Tâtâr* (nşr. Kâzım Bek), Kazan 1248/1832, s. 74, 103; Hüseyin Feyizhan – Vel-yaminov Zernov, *Kırım Yurtuna ve ol Taraf-lar-ga Dâir Bolgan Yarıtlar ve Hatlar*, Petersburg 1281/1864, nr. 1, 4, 7, 10, 11, 16, 34, 35, 39, 188; V. D. Smirnov, *Krimskoje chanstvo pod verhovenstuom Otomanskoj porty do nacala XVIII veka*, Petersburg 1887, s. 350-362; E. Haenisch, *Wörterbuch zu Monghol un niuca Tobca'an*, Leipzig, ts., s. 57; Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Mazisi*, Kahire 1929-40, s. 34; B. Y. Vladimirtsov, *Moğollar'ın İçtimâî Teşkilâtı* (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 1944, s. 149-153; J. Matuz, “Qalğa”, *Turcica*, II, Paris 1970, s. 101-129; W. Barthold, “Kalgha”, *EI*, II, 742; C. M. Kortepeter, “Kalghay”, *EP* (İng.), IV, 499-500.

HALİL İNALCIK

KALIN

(bk. BAŞLIK).

KÂLÎ

(الكالي)

Ebû Ali İsmâil b. el-Kâsım
b. Ayzün el-Kâli el-Bağdâdi
(ö. 356/967)

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

288 (901) yılında Malazgirt'te doğdu. Dördüncü ceddî Süleyman (Selman), Halife Abdülmelik b. Mervân'ın âzatlısı idi. Kâlî 303'te (915-16) gittiği Musul'da Ebû Ya-